

Г.М. Канцавая
(Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»)

РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ ВУЧНЯЎ ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАЎ ПРАЗ ПРАЦУ З ФРАЗЕАЛАГІЧНЫМІ АДЗІНКАМІ

Праца па развіцці маўлення малодшых школьнікаў прадугледжвае ўвядзенне ў іх слоўнікавы запас фразеалагічных адзінак. Аднак праблема засваення фразеалагізмаў вучнямі пачатковых класаў на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання не знайшла належнага рашэння: не распрацаваны прынцыпы адбору фразеалагічнага матэрыялу, адсутнічае вывераны спіс фразеалагізмаў, рэкамендаваных для засваення малодшымі школьнікамі, не створаны адпаведныя вучэбныя дапаможнікі. Практычная праца над фразеалагічнымі адзінкамі зводзіцца ў асноўным да высвятлення значэнняў тых устойлівых адзінак, якія сустракаюцца пры чытанні мастацкіх тэкстаў.

Аднак праца па фразеалогіі павінна быць накіравана не на простае запамінанне фразеалагізмаў, а на рознабаковую разумовую дзейнасць вучняў пачатковых класаў і прадугледжваць вырашэнне наступных задач:

1) сфарміраваць у вучняў уяўленне аб наяўнасці ў мове ўстойлівых моўных адзінак, якія шырока выкарыстоўваюцца як у тэкстах мастацкіх твораў, так і ў маўленні людзей;

2) узброіць вучняў мінімальнымі тэарэтычнымі звесткамі аб найважнейшых уласцівасцях фразеалагізмаў, пазнаёміць з гісторыяй паходжання найчасцей ужывальных фразеалагічных адзінак;

3) пазнаёміць вучняў малодшага школьнага ўзросту з функцыямі фразеалагізмаў у тэкстах мастацкіх твораў (нагляднае адлюстраванне з'яў рэчаіснасці, эмацыянальна-экспрэсіўны паказ дзеянняў, лаканічнасць маўлення і інш.);

4) узбагаціць маўленне малодшых школьнікаў устойлівымі адзінкамі; 5) развіваць мысліцельныя здольнасці вучняў;

5) сфарміраваць уменні ўсвядомленага выкарыстання вывучаных фразеалагічных адзінак ва ўласных выказваннях.

На этапе знаёмства малодшых школьнікаў з фразеалагічнымі адзінкамі распаўсюджанне атрымалі розныя спосабы семантызацыі фразеалагізмаў: пераклад, выкарыстанне сінонімаў, сінанімічных і антанімічных фразеалагізмаў; разгорнутае тлумачэнне, увядзенне фразеалагізма ў кантэкст. Таксама вучні падбіраюць фразеалагізмы на тую ці іншую тэму, знаходзяць устойлівыя адзінкі ў тэкстах мастацкіх твораў, знаходзяць і выпраўляюць памылкі, звязаныя з няправільным ужываннем фразеалагізмаў, выкарыстоўваюць устойлівыя адзінкі ва ўласных выказваннях.

Фразеалагічныя веды і ўменні можна фарміраваць з дапамогай разнастайных практыкаванняў:

1) практыкаванні на распазнаванне ў тэкстах фразеалагізмаў на аснове зрокавага ці слыхавога ўспрымання (знаходжанне фразеалагізмаў у тэкстах, запіс пад дыктоўку);

2) практыкаванні логіка-стылістычнага характару, якія забяспечваюць дастатковы ўзровень засваення фразеалагічных адзінак (падбор сінанімічных радоў, апісальнае раскрыццё значэння фразеалагізма, супастаўленне фразеалагізмаў, праца з дэфармаванымі тэкстамі, устаўка прапушчанага фразеалагізма ў сказ, пабудова сказаў з прапанаванымі настаўнікам фразеалагізмамі);

3) практыкаванні творчага характару (складанне апавядання ці казкі, напісанне сачынення з выкарыстаннем фразеалагізмаў, складанне і разгадваанне крыжаванак з фразеалагізмамі).

З мэтай актывізацыі слоўніка вучняў пачатковай школы, фарміравання навыку выкарыстання ўстойлівых адзінак у звязных выказваннях шырока выкарыстоўваюцца на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання наступныя прыёмы вывучэння фразеалагізмаў:

1. Ілюстраванне (вучні ілюструюць на выбар адзін ці некалькі вывучаных фразеалагізмаў, што дазваляе ім наглядна ўбачыць, наколькі гэта лексічна непадзельныя адзінкі маўлення (узьяць сябе ў рукі, як з гусі вада, задзіраць нос, дзе ракі зімуюць, павесіць галаву, выйсці з сябе, вылецела з галавы, трымаць вуха востра, лье як з вядра, сядзець склаўшы рукі і інш.): рыхтуюцца малюнкамі, адзін з якіх адлюстроўвае літаральны сэнс фразеалагізма, а другі – сапраўдны сэнс устойлівай адзінкі. Параўнанне малюнкаў дазволіць вучням усвядоміць, што фразеалагізмы літаральна разумець нельга, інакш гэта можа прывесці да непаразумення.

2. Тлумачэнне ўстойлівых адзінак і ўспамінанне мастацкіх твораў, з якіх яны ўзятыя: Бывала, пасучы валоў, зробіць з лазы дудачку ды як зайграе, дык валы скубці траву перастануць, – натапыраць вушы ды слухаюць (казка «Музыка-чарадзея»); Прывялі панічы музыку ў палац. Бачыць ён – панічоў і паненак там хоць гаць гаці (казка «Музыка-чарадзея»); Святланка адчыніла дзверы і вачам сваім не верыць. Як у казцы, стаіць перад ёй бабуля з вядром, а побач на цыбаценькіх ножках рудая ў белых плямах козачка (У. Юрэвіч, «Неспадзяваная госця») і інш. Гэты прыём садзейнічае развіццю маўлення вучняў пачатковых класаў, павышае іх пазнавальную актыўнасць.

3. Тлумачэнне фразеалагізмаў з апорай на кантэкст: А Петрык усё ніяк не мог адвесці вачэй, любаваўся і любаваўся зімовым лесам; Слухаючы яго сачыненне, усе проста клаліся ад смеху; Птушка, мабыць, заўважыла падман, ірванулася ў шэрае асенняе неба і, спалохана гагочучы, знікла з вачэй; У гэтую мінуту ззаду наехала на яе другая крыга і штурханула так, што Мікітка паляцеў дагары нагамі.

4. Выпраўленне памылак: грошы гусі не клююць: праз мінуту па чайнай лыжцы; кошка наплакала, кропля ў акіяне. Гэты прыём садзейнічае развіццю ў вучняў увагі, правярае веданне фразеалагічных адзінак.

5. Знаходжанне фразеалагізма: Госць заўважыў, што сказаў больш, чым трэба, і прыкусіў язык. – Хлопчык еў хутка і прыкусіў язык; Пра сварку ў

сям'і ніхто не ведаў, так як Пятровы не любілі выносіць смецце з хаты. – Пасля ўборкі Пецю папрасілі вынесці смецце з хаты і інш. Гэты прыём развівае ўменне адрозніваць фразеалагізмы ад свабодных словазлучэнняў.

6. Дапаўненне сказа адным з выказаў: Мы доўга спрачаліся, даказвалі адзін аднаму і, наканец, ... (біць трывогу, знайсці агульную мову, даць дзёру). Закончы дыялог адным з выказаў: як дзве кроплі вады, быць на сёмым небе. а) – Што падарыў табе тата на дзень нараджэння? – Білет у цырк. – І як ты яго прыняў? – Я... б) – Мама, табе падабаецца гэтае кацяня? – Так. – Праўда, яно падобнае на сваю маму? – ...

7. Размеркаванне фразеалагізмаў па групам: прапусціць міма вушэй, намыліць шыю, трымаць вуха востра, з гулькін нос, кот наплакаў, маўчаць як рыба. Групы могуць быць самыя розныя, у залежнасці ад мэт, якія настаўнік ставіць перад вучнямі.

8. Складанне міні-апавядання з выкарыстаннем фразеалагізмаў (настаўнік можа прапанаваць пэўную тэму. Напрыклад, складзіце апавяданне «Трапілі на вудачку»).

9. «Фразеалагічнае лато». Рыхтуюцца вялікія і маленькія карткі. У вялікія карткі змяшчаецца тлумачэнне фразеалагізмаў, а ў маленькія – фразеалагізмы.

10. Выніковыя заняткі: інтэлектуальны марафон, конкурс на лепшага знаўца фразеалагізмаў, віктарына.

11. Праца з фразеалагічным слоўнікам.

Праца з фразеалагізмамі на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання садзейнічае ўзбагачэнню слоўнікавага запасу вучняў, развіццю маўлення малодшых школьнікаў, актывізацыі пазнавальнай цікавасці, пабуджае іх да пошуку інфармацыі ў розных крыніцах, садзейнічае развіццю творчай асобы.

Знаёмства вучняў пачатковых класаў з фразеалагізмамі адбываецца практычным шляхам у працэсе працы над практыкаваннямі і тэкстамі на ўроках беларускай мовы і літаратурнага чытання. Выкарыстанне сістэмы практыкаванняў садзейнічае развіццю не толькі пазнавальнай цікавасці, але і мысліцельных здольнасцяў вучняў пачатковых класаў. Хоць праца і носіць прапедэўтычны характар, аднак яна з'яўляецца надзейнай базай для паглыбленага і сістэматычнага вывучэння фразеалагічных адзінак на другой ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі.